

מז ע"א

[א-ב] 156 מאי ניהו ברכה א' מעין ג' - א"ל דחמשת מינים על המחיה ועל הכלכלה כו' עד טוב ומטיב לכל. וחותרם על הארץ ועל המחיה. על פירי דעץ על העץ ועל פרי העץ. דחמרא על הגפן ועל פרי הגפן. מחתם במאי חתים, רב חסדא אמר כו' כן הוא גירסת רי"ף ורא"ש. וג' שלנו צ"ע למה לא פשט מה' מינים.
שם כי אתא רב דמי א"ר חתים בר"ח ברוך מקדש ישראל ור"ח הכא מאי - תא"מ.

אור אליהו

החתימה של ברכת מעין שלש רק לגבי ברכת חמשת המינים, ולכן שאלה הגמ' כיצד חותמים בברכת הפירות, וביארה הגמ' את שאלתה, והקדימה והביאה את דברי רב דימי בשם רב, שהיה חותם במוסף של ראש חודש "ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים", ומבואר מזה שאין זה נחשב כחותם בשתים ממש. ולפי זה הסתפקה הגמ', האם גם בברכת הפירות אפשר לחתום באופן דומה ולומר "על הארץ ועל הפירות", או שזה נחשב כחותם בשתים 158. ועל זה הביאה הגמ' את דברי רב חסדא ורבי יוחנן, שאין זה נחשב לחתום בשתים. ולגירסא זו רב דימי גם לא פירש מה הנוסח שאומרים בברכה מעין שלש על שתיית יין. אמנם בגליון הש"ס של רבינו הביא גירסא אחרת לגמ': "אמר ליה, דחמשת מינים - על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה, ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחלת לאבותינו,

[א-ב] בגמ': "אמר ליה אביי לרב דימי, מאי ניהו ברכה אחת מעין שלש. אמר ליה, אפירי דעץ על העץ ועל פרי העץ, ועל תנובת השדה, ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחלת לאבותינו, לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם ה' אלהינו על ישראל עמך, ועל ירושלים עירך, ועל מקדשך, ועל מזבחך, ותבנה ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו, והעלנו לתוכה, ושמחנו בה, כי אתה טוב ומטיב לכל. דחמשת המינים על המחיה ועל הכלכלה, ועל תנובת השדה כו' וחותרם על הארץ ועל המחיה. מיחתם במאי חתים. כי אתא רב דימי אמר רב, חתים בראש חדש ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים הכא מאי, רב חסדא אמר על הארץ ועל פירותיה, ורבי יוחנן אמר על הארץ ועל הפירות". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ' 157.

ולפי גירסא זו רב דימי פירש את נוסח

כת"י הובאו בדקדוקי סופרים ובבית נתן, ולפי"ז האיסור בכל אדם גם כן בפחות מד' אמות". 156. בהגהות רבינו בש"ס ווילנא הובאו הגהות אלו בנפרד, אמנם לתועלת הכתיבה וההבנה הבאנו יחד את שתי ההגות, כיוון שהן תלויות זו בזו. 157. הנה ברש"י ובשיטה מקובצת מבואר שגרסו את שאלת הגמ' "כי אתא רב דימי כו' הכא מאי" כו' אמנם לא מבואר בדבריהם האם רב דימי פירש שעל חמשת המינים חותמים "על הארץ ועל המחיה". ועיין להלן הערה 162. 158. וכן כתב המאירי: "והוא ששאלו בגמ'

מלא כל הארץ כבודו, דאין בזה חילוק בין ארבע אמות לפחות" כו' ע"ש. וכן כתב רבינו בביאורו לשו"ע: "אסור כו' - אף על גב דבקדושין אמרו ד' אמות, אבל בברכות מ"ג ב' גירסת הרי"ף ורא"ש, ואל יהלך בקומה זקופה, משום מלא כל הארץ כבודו, וכן סתם הרמב"ם וטור". וכן כתב בעבודת המלך (דעות ה, ח): "אולם עיין בערוך השלחן בסי' ב' ובמרן הגר"א ז"ל שם, על פי גירסת הרי"ף והרא"ש בברכות מ"ג, ואל יהלך בקומה זקופה, דכתיב מלא כל הארץ כבודו, ומחקו להא דאמר מר שם ע"ש. וכן הוא באמת בכמה

אור אליהו

ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים הכא מאי" - היו מחוקות בש"ס של רבינו. ומה ששאלה הגמ' "מחתם במאי חתים", הוא רק לעניין האם כשמברך מעין שלוש על פירות אומר "על הפירות" או שאומר "על פירותיה", ועל זה הביאה הגמ' שלכאורה נחלקו בזה רב חסדא ורבי יוחנן, ולמסקנת הגמ' אין מחלוקת ביניהם, אלא בפירות ארץ ישראל אומרים "על פירותיה", ובפירות חוץ לארץ אומרים "על הפירות". וכן הוא גירסת הרי"ף (לב ע"א)

ורא"ש (ו, מב) ¹⁶¹.

ולגירסא שלנו צריך עיון, מדוע הסתפקה הגמ' לגבי ברכת הפירות האם כשאומר "על הארץ" ועל הפירות" זה נחשב לחתום בשמים, למה לא פשט מחמשת מינים, ששם פירש רב דימי שחותמים "על הארץ" ועל המחיה", ואם כן הוא הדין לברכת הפירות, שאפשר לחתום "על הארץ ועל הפירות" ¹⁶². ועיין הערה ¹⁶³.

חותמים "על הארץ ועל המחיה", ואם כן לגירסתו באמת לא היה אפשר לפשוט משם לגבי ברכת הפירות. וזה לשון השאלות: "אמר ליה אבי לרב דימי, ברכה אחת מעין שלש מאי היא. אמר ליה דחמשת המינים על המחיה ועל הכלכלה, דחמרא על הגפן ועל פרי הגפן, דהנך פירי על העץ ועל פירי העץ. מיחתם מאי חתים, כי אתא רב דימי אמר רב חתים בראש חדש מקדש ישראל וראשי חדשים הכא מאי, רב חסדא אמר על הארץ ועל פירותיה, ורבי יוחנן אמר על הארץ ועל הפירות". וכן הוא בשבלי הלקט (סדר ברכות קסא) ובשו"ת הרי"ד (מא).

¹⁶³. וכעין כל זה כתוב באמרי נועם: "מחתם במאי חתום, כי אתא רב דימי אמר רב בראש חדש חתים ברוך מקדש ישראל וראשי חדשים הכא מאי. גירסא זו לא נהירא, דמאי צריך לפשוט מראש חודש, תפשוט מה' מינין, דאנו רואין דלא הוי

לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם ה' אלהינו על ישראל עמך, ועל ירושלים עירך, ועל מקדשך, ועל מזבחך, ותבנה ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו, והעלנו לתוכה, ושמחנו בה, כי אתה טוב ומטיב לכל. וחותם על הארץ ועל המחיה. על פירי דעין - על העץ ועל פרי העץ. דחמרא - על הגפן ועל פרי הגפן. מחתם במאי חתים, רב חסדא אמר על הארץ ועל פירותיה, ורבי יוחנן אמר על הארץ ועל הפירות".

ובגירסא זו ישנם כמה שינויים מהגירסא שלפנינו: א. רב דימי הקדים לפרש את נוסח הברכה של חמשת המינים לפני ברכת הפירות ¹⁵⁹. ב. רב דימי הביא גם את הנוסח שאומרים על שתיית יין ¹⁶⁰. ג. הגמ' כלל לא הסתפקה לגבי ברכת הפירות האם כשאומר "על הארץ ועל פירותיה" זה נחשב כחותם בשמים, וממילא גם כל תיבות אלו של "כי אתא רב דימי אמר, רב חתים בראש חדש

מחתם מאי חתים, כלומר אם יחתום בארץ שהוא סמוך לחתימה ועל אותו דבר שהוא אוכל אם יש כאן משום חתימה בשמים".

¹⁵⁹. ועיין הערה ¹⁶³ מה שהבאנו מספר אמרי נועם.

¹⁶⁰. עיין שלחן ערוך (רה, יא) ובביאור רבינו על השו"ע.

¹⁶¹. וכן גירסת בה"ג (סימן א ברכות פרק ו עמ' סד).

¹⁶². אמנם בראש יוסף הרגיש בקושיא זו וכתב: "ואף על גב דמחיה חותם על הארץ ועל המחיה, התם ארץ מוציאת מחיה, מה שאין כן כאן בפירות יש לומר תרתי, כי אילן מוציא פירות" (כלומר, ולא הארץ מוציאה פירות), וכעין זה כתב במרומי שדה ביתר ביאור. והנה השאלות (יתרו נא) אכן גרס את שאלת הגמ' "כי אתא רב דימי כו' הכא מאי" כו', אמנם בנוסח ברכת מעין שלש שהובא לפני כן בשאלות לא פירש רב דימי שבחמשת המינים

מד ע"ב

[א] גמ' דבש - תו"מ.

מה ע"ב

[א] גמ' והא נשים אפי' מאה והא מאה - תא"מ.

מו ע"א

[א] תוס' ד"ה עד היכן ולא משום דחשיב ברכת הזן מזמון כו' - ובוה נסתר ראיתי הרי"ף.

אור אליהו

[א] בגמ': "והא תניא, ששה דברים מרפאין את החולה מחליו ורפואתן רפואה, ואלו הן: כרוב, ותרדין, ומי סיסין, דבש, וקיבה, והרת ויתרת הכבד". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. וקשה על גירסא זו, שהברייטא פתחה בששה דברים שמרפאין את החולה, ובפועל פירטה הברייטא שבעה דברים. לכן בש"ס של רבינו היתה תיבה זו של "דבש" - מחוקה¹⁶⁴.
[א] בגמ': "תא שמע, נשים מזמנות לעצמן ועבדים מזמנים לעצמן. נשים ועבדים וקטנים, אם רצו לזמן אין מזמנין. והא נשים

דברים מרפאין וכו', ולא קחשיב דבש, וגם כאן הוא לדעת טעות סופר". וכן כתוב באמרי נועם. וברבינו חננאל גרס: "ומי סיסין יבש", אם כן נמצא שגם לגירסא זו הברייטא פירטה רק ששה דברים. וכן הוא בקטע גניזה קמברידג' T-S F 1(2).106, וכעין זה בכת"י פריס 671 וקטע גניזה קמברידג' T-S F 1(1).111: "ומסיסין יבש" (נמצא שהתחלף בספרים אות י' באות ד'), וכעין זה במנורת המאור (כ דרך ארץ) "מי סיסין יבשים". ועיין ברש"י ע"ז (כט ע"א ד"ה ומי) שכתב: "ומי סיסין - פוליו"ל יבש שורה במים ושותה".
165. ובתוס' (ד"ה והא) גרסו: "והא מאה נשי כתרי גברי דמיין", וכן הוא בתוס' רא"ש ואור זרוע (חלק א הלכות סעודה קפד), וכעין זה בכת"י פריס 671 ומינכן 95. ובגליון הגר"פ כתב שמדברי רש"י (ד"ה ואפילו) משמע שצריך לגרוס: "והא נשים

חתימה בתרתי. ותו קשה מאי שנא דמבעי ליה כו' מינין ולא מבעי ליה בה' מינין, במאי פשיטא ליה בה' מינין טפי מז' מינין. אלא נראה כגירסת הרי"ף והלכות גדולות מחתם במאי חתים רב חסדא אמר כו' והאיבעיא לא הוי אי חותמין בתרתי, אלא דהאיבעיא היא איזה נוסח יאמרו אי על הארץ ועל הפירות או על הארץ ועל פירותיה, אבל בה' מינין ליכא למיבעי מידי, אלא דקשה למה הפסיק בה' מינין ואחר כך מיבעי ליה מחתם במאי חתים. אבל באמת גירסת הרי"ף מקודם בה' מינין על המתיה כו' דו' מינין כו' ואחר כך פריך מחתם במאי חתים על ד' מינין הסמוך ליה".

164. וכן הגיה בצל"ח: "הנה בכללן הוא אומר ששה ובפרטן אתה מוצא שבעה. ונראה דבש הוא טעות ולא גרסינן ליה, וכן לקמן דף נ"ז ע"ב. ובמס' ע"ז דף כ"ט ע"א שנוי הך ברייתא דששה

מח ע"ב

[א] גמ' וברכת זו ברכת הזמון, את ה' אלהיך זו ברכ' הזון - כצ"ל.

אור אליהו

נברך, ממה שאנו נוהגים תמיד שיחיד שמברך ברכת המזון מתחיל מברכת הזון, וז"ל הרי"ף (לד ע"א): "וקיימא לן כרב נחמן דאמר עד נברך. וכן עמא דבר, דהא יחיד כד מברך מתחיל מברכת הזון, אלמא ברכת הזמון דליתא אלא בשלשה עד נברך הוא בלבד, אבל ברכת הזון אינה בכלל ברכת הזמון". אמנם לפי מה שכתבו תוס', שגם לרב ששת ברכת הזון אינה חלק מברכת הזמון, ולכן גם היחיד צריך לברך מברכת הזון, ומה שצריך להמתין עד סוף ברכת הזון הוא מטעם אחר, ממילא אין ראיה ממה שנוהגים שיחיד מתחיל לברך מהזון שהלכה כרב נחמן, שכן גם רב ששת לא חולק עליו בזה, ולכן תוס', לאחר שכתבו את היסוד הנ"ל, הוסיפו: "והשתא ניחא דקיימא לן שפיר כרב ששת"¹⁶⁶.

[א] כגמ': "תנו רבנן, מניין לברכת המזון מן התורה, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת – זו ברכת הזמון, את ה' אלהיך – זו ברכת הזון, על הארץ – זו ברכת הארץ, הטובה – זו בונה

מה נכלל בברכת הזמון, באופן שאם הם שניים, שאינם מזמנים, לא יאמרוהו. והתוס' ד"ה עד היכן הקשו כמה קושיות על פירוש רש"י, וכתבו לבאר את שאלת הגמ' באופן אחר: "לכן יש לפרש דקאי אדלעיל, דקאמר אחד מפסיק לשנים. ובעי נמי עד היכן צריך להמתין, עד שיברכו השנים עד נברך, ורב ששת אמר עד שיגמרו הזון, ומשם ואילך יכול היחיד לאכול, ולא משום דחשיב ברכת הזון מזמון, דודאי יחיד נמי מתחייב מהזון, אלא משום דכיון דנברך אינה ברכה אינו אומרה לבדה, אלא יגמור עמה גם ברכת הזון שהיא ברכה. והשתא ניחא דקיימא לן שפיר כרב ששת, וכפירוש זה איתמר בירושלמי". ומבואר מתוס', שהטעם שרב ששת מצריך להמתין עד שיסיים המזמן את ברכת הזון, הוא לא משום שברכת הזון היא חלק מברכת הזמון, ולכן גם לרב ששת היחיד אומר את ברכת הזון.

ובזה נסתר ראיית הרי"ף, שרצה להוכיח שהלכה כרב נחמן, שברכת הזמון היא רק עד

אחר כן, כשרוצה לברך מברך מתחלה ברכת הזון, וכל שכן אם חזר ואכל". ומבואר שפסק הרמ"א כרב ששת וכשיטת התוס' (וכן פסקו הרא"ש והר"י בשם בה"ג). וכתב רבינו בבאורו לשו"ע על דברי הרמ"א: "ויש אומרים כו' - דהלכה כרב ששת באיסורי. ועיין תוס' הנ"ל ועוד הכי קי"ל כו' לכן כו' ולא משום כו' ובה נסתר ראיית הרי"ף". והיינו כמו שכתב רבינו כאן בהגהותיו, שעל פי סברת התוס' אין ראיה ממנהג העולם (שהיחיד מתחיל לברך מברכת הזון) לפסוק כרב נחמן, אלא אפשר שפיר לפסוק כרב ששת, שכן גם לרב ששת יחיד מתחיל מברכת הזון, וכמו שקיימא לן בכל מקום שהלכה כרב ששת באיסורי.

אפילו מאה כתרי גברי דמיין", והוא כעין גירסת רבינו (מלבד חיבת נשי"). ומכל מקום אין נפקא מינה בין הגירסאות, וכולם עולות בקנה אחד. וכעין ביטוי זה בעניין אחר יש גם ביבמות (קטו ע"א), והוא כעין גירסת רבינו כאן: "ונשים אפילו מאה כעד אחד דמור".

¹⁶⁶. כתב השו"ע (ר, ב): "אינו צריך להפסיק אלא עד שיאמר ברוך שאכלנו משלו וכו', וחזור וגומר סעודתו בלא ברכה בתחלה". ומבואר שפסק השו"ע כרב נחמן וכשיטת הרי"ף כנ"ל שפסק כרב נחמן. והוסיף הרמ"א: "ויש אומרים שצריך להפסיק עד שיאמר הזון את הכל, וכן נוהגין. ואם היה דעתו לחזור ולאכול פת, אף על פי שלא אכל